

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

**Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy
i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie**

**EKSPERTYZA PRZYGOTOWANA
NA PODSTAWIE BADAŃ FOKUSOWYCH
PRZEPROWADZONYCH NA RÓŻNYCH
GRUPACH DEMOGRAFICZNYCH
ORAZ NA PODSTAWIE BADAN CATI**

**OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA
– BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE**

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

1. Psychospołeczne uwarunkowania odchodzenia z rolnictwa w świetle przeprowadzonych badań ilościowych i jakościowych

W świetle przeprowadzonych badań tak ilościowych, jak i (przede wszystkim) fokusowych nie ulega wątpliwości, że dla wielu mieszkańców wsi fakt posiadania i uprawiania ziemi zdecydowanie wykracza poza samą wartość ekonomiczną. Można postawić tezę, że przynajmniej w niektórych przypadkach może to wynikać z braku poczucia bezpieczeństwa. Posiadanie ziemi wiąże się subiektywnie z czynnikiem stabilizacyjnym, sprzyjającym bezpieczeństwu. Ziemia to gwarancja pozyskiwania żywności na własne potrzeby (zdecydowana większość respondentów w badaniach ilościowych deklaruje, że „poradziłaby sobie w każdej sytuacji”). Ziemię można też (potencjalnie) sprzedać, jednorazowo uzyskując zastrzyk poważnej gotówki w razie wystąpienia jakiejś nagłej, nieprzewidywalnej sytuacji. Jest to więc rodzaj „żelaznej rezerwy kapitałowej”. Jest rzeczą bardzo symptomatyczną, że -w świetle udostępnionych mi badań- osoby będące jedynymi właścicielami gospodarstw rolnych niemal nigdy nie chcą rezygnować z pracy na roli. (Wola taka jest natomiast częstsza u osób, które są jedynie zatrudnione na wsi, pracując w gospodarstwach innych ludzi).

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

Poważną bariera mentalną w odchodzeniu od rolnictwa jest też specyficzne poczucie wyższości tych, którzy mają ziemię i mieszkają na wsi. Z badań fokusowych wynika, że sprzedaż ziemi dla mieszkańców wsi oznacza często rodzaj specyficznej porażki, przyznania, że nie dało się rady ziemi utrzymać. Trzymanie się ziemi jest spostrzegane jako obrona pewnego etosu, a rezygnacja z niej może być interpretowana w kategoriach zdrady.

Jednocześnie, negatywnie widziani są ludzie z miasta, którzy rozwijają przedsiębiorczość („biznes robią cwaniaczki z miasta” – stwierdziła jedna z badanych kobiet). Potencjalny magnes dla odchodzenia od działalności rolniczej (wyższy status materialny) jest więc silnie osłabiany przez łączenie go z negatywną wartościowością moralną. Jest to, zresztą, element bardzo charakterystyczny dla wyników wszelkich polskich badań sondażowych, zwłaszcza robionych na wsi, wśród osób słabo wykształconych: materialny sukces jawi im się jako bardzo podejrzany moralnie. Dominuje przekonanie, że bogacenie się jest silnie związane z nieuczciwością i krzywdzeniem innych ludzi.

Dużym problemem mentalnym, utrudniającym odchodzenie z rolnictwa jest też brak gotowości do mobilności (aż 78% osób badanych deklaruje, że nie zmieniłoby swego miejsca zamieszkania). Zwłaszcza badane kobiety niemal zawsze stwierdzają, że nie zrobiłyby tego nawet wówczas, gdyby było to gwarantem uzyskania dobrze płatnej pracy. Także ten element wiązać należy z brakiem poczucia bezpieczeństwa i związanym z tym agresywnym stosunkiem do wszelkich zmian, które spostrzegane są w kategoriach ryzyka. (Jest rzeczą charakterystyczną, że gotowość do zmiany miejsca zamieszkania deklaruje właściwie tylko ta

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

grupka mieszkańców wsi, która bardzo dobrze ocenia swoją sytuację materialną. Gotowi do wyjazdu ze swego miejsca zamieszkania są zatem ci, w przypadku których nie ma to ekonomicznego uzasadnienia).

W sensie psychologicznym oba wspomniane wyżej zjawiska (tj. niechęć do pozbycia się ziemi i niechęć do migracji) układają się w znany nauce syndrom braku otwartości na nowość i niechęci do zmian. Niekoniecznie musi towarzyszyć temu syndromowi depresyjne poczucie bezradności, ale charakterystyczne jest dla niego przyjmowanie postawy biernej. To inni (np. państwo, gmina, etc.) powinni coś zapewnić, coś zorganizować. Osoby badane oczekują też od doradców, że jednoznacznie wskażą im, co powinni zrobić i przejmą odpowiedzialność za ewentualne konsekwencje nietrafnej rady. Jednocześnie sami chcieliby takich rozwiązań systemowych, które gwarantowałyby im nie ponoszenie żadnej odpowiedzialności za niepowodzenie przedsięwzięcia biznesowego (gwarancje finansowe w razie braku opłacalności przedsięwzięcia etc.) . Oczywiście taka postawa mentalna absolutnie nie sprzyja rodzeniu się prywatnej przedsiębiorczości.

Autorzy badań fokusowych prowadzonych w grupie rolników mających do 40 lat i posiadających 5-20 hektarów ziemi zwracają po analizie ich wypowiedzi uwagę, że ,nieco paradoksalnie, barierą odchodzenia od rolnictwa na terenie wiejskim może być bardzo dobra umiejętność łączenia działalności rolniczej i pozarolniczej. Choć teza ta wydaje się intrygująca, ze względu na metodologiczne (tj. oczywiste) ograniczenia badań fokusowych,

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

zwłaszcza przy efekcie ujawnionym w zaledwie jednej grupie) trudno oszacować jej uniwersalną prawdziwość.

Niektóre wyniki badań trudno (na podstawie samych udostępnionych mi danych) jednoznacznie klasyfikować jako barierę mentalną czy też obiektywną. Okazuje się bowiem np., że mężczyźni dwa razy częściej niż kobiety uznawali, że łatwo znaleźć pracę w ich okolicy. Może to równie dobrze znaczyć, że mężczyźni są bardziej otwarci poznawczo i bardziej optymistyczni, ale może też być odzwierciedleniem faktu, że rzeczywiście więcej jest pracy typowo męskiej (np. w sektorze budownictwa) niż pracy dla kobiet. Precyzyjne ustalenie tego czy mamy do czynienia z barierami obiektywnymi czy tylko subiektywnymi (nie tylko w skali globalnej, ale dla poszczególnych terytoriów) jest rzeczą fundamentalną dla stymulowania zmian o charakterze strukturalnym. Podobnie ma się sprawa z oceną kwalifikacji: mężczyźni dwukrotnie częściej niż kobiety oceniają je jako wysokie. Obie wspomniane wyżej kwestie mogą być, zresztą, z sobą skorelowane. Ocena własnych kwalifikacji jest bowiem w znacznym stopniu funkcją spostrzeganej możliwości znalezienia zatrudnienia.

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

2. Propozycja modelu wsparcia dla osób łączących działalność rolniczą i pozarolniczą

Proponowany tu model wsparcia opiera się na założeniu równoległego prowadzenia różnych działań doraźnych i długofalowych, mogących przynieść odczuwalną zmianę zachowań w przypadku osób łączących działalność rolniczą i pozarolniczą. Właśnie przede wszystkim ze względu na wyżej opisane różnorodne psychospołeczne uwarunkowania oporu przed odchodzeniem z rolnictwa trudno sobie wyobrazić, by istniało jedno działanie, które doprowadzi do zmiany stylu życia u znaczącej liczby osób. Proponowana różnorodność ma natomiast szansę spowodować, że poszczególne grupy osób z różnych powodów zdecydują się na „wyciszenie” działalności rolniczej.

Warto podkreślić, że analizowany tu problem dotyczy głównie osób starszych. Wśród osób młodych nie ma większych barier (ani obiektywnych ani mentalnych) odchodzenia z rolnictwa. Ważne jest także to, że młodzi, którzy często wiążą swą przyszłość z rolnictwem są otwarci na zmiany. Chcą np. rozwijać rolnictwo ekologiczne, czy prozdrowotne oraz gospodarstwa agroturystyczne. Nie oznacza to wszakże, że grupę tę należy pominąć w działaniach strukturalnych, zakładając, że nie będzie ona stanowić żadnego problemu. (Tym bardziej, że błędy zaniechania działań w stosunku do najmłodszej generacji oznaczają całe dziesięciolecia problemów z tymi osobami).

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

Trzeba przede wszystkim wzmacniać dążenia młodzieży do: prowadzenia wyspecjalizowanych bądź dużych (ale w obu wypadkach wyraźnie dochodowych) gospodarstw lub też lokowania przez młodych ludzi ich planów życiowych i aspiracji w zupełnie innych sferach. Analiza dostarczanego mi materiału przekonuje, że „na szczęście, w działaniach tych można liczyć na rodziców młodych ludzi, którzy stosunkowo rzadko chcą, by dzieci powielały ich model życia.

W odniesieniu do osób w wieku średnim i starszym sytuacja jest zdecydowanie bardziej skomplikowana, głównie ze względu na bariery obiektywne i, wyżej wspomniane, mentalne.

Trzeba podkreślić, że zmiany strukturalne odbywają się, jak najwyraźniej pokazuje model Latane i Nowaka, na zasadzie „bąbli nowego w morzu starego”. Oznacza to, że działań takich nie należy rozpraszać, lecz skoncentrować je w wybranych (najlepiej centralnie położonych w poszczególnych gminach) wioskach. Osiągnięty dzięki temu lokalny wzrost przedsiębiorczości indywidualnej w tych właśnie miejscowościach doprowadzić powinien w relatywnie krótkiej perspektywie czasowej do podobnych zjawisk w wioskach z nimi sąsiadujących, a następnie z wolna powinien rozprzestrzeniać się na całą gminę. Równomierne rozłożenie wysiłków strukturalnych (typu: tyle samo szkoleń dla każdej wioski, jeden doradca na każdą pięćdziesiątkę rolników etc.) jest bez wątpienia społecznie sprawiedliwsze, lecz – z perspektywy efektywności wpływu społecznego – mniej zasadne. Radziłbym zatem skoncentrować działalność szkoleniową, doradczą i innowacyjną w wybranych miejscowościach.

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

Wydaje się także, że warte głębokiego rozważenia są też rozwiązania powodujące odchodzenie od działalności rolniczej przy zachowaniu ziemi. Przykładowym rozwiązaniem może być zachęcenie rolników do zalesiania ziemi ornej czy też obsadzania jej np. wikliną opałową (zwłaszcza w przypadkach gdy chodzi o ziemię niższej klasy). Rozwiązanie takie pozwala na realne odejście osoby mieszkającej na wsi od działalności rolniczej, przy jednoczesnym umożliwieniu jej realizacji przywiązania do ziemi i nie sprzedawania jej.

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

3. Uwarunkowania skuteczności doradztwa i szkoleń przeznaczonych dla osób odchodzących z rolnictwa

Podstawowy problem związany z barierami mentalnymi, opisanymi w punkcie pierwszym niniejszej ekspertyzy wynika z tego, że nabycie nowych umiejętności zawodowych (np. w trakcie najróżniejszych szkoleń) jest wprawdzie czynnikiem obiektywnie wyraźnie zwiększającym szanse określonej osoby na rynku pracy, ale samo w sobie może okazać się niewystarczające do skorzystania przez nią z tej możliwości. Właśnie bariery mentalne hamują bowiem zarówno motywację do samego podjęcia szkolenia (zwłaszcza w obszarach odległych od tych, które mogą jedynie optymalizować, nie zaś zmieniać, obecną rolę zawodową), jak i uczynienie realnego użytku z nowo uzyskanych kompetencji.

Zachęcanie rolników do szkoleń powinno obok informacji ogólnych i danych na temat uzyskiwanych kompetencji i uprawnień, zawierać opisy osób (optymalnie: różnych demograficznie i jednocześnie znanych w danej gminie), które dzięki odbytym szkoleniom wyraźnie poprawiły swoją sytuację życiową. Działania takie wykraczają poza sam fakt zachęcania do szkoleń, ale wiążą się z dostarczaniem ludziom jasnych i jednoznacznych pozytywnych wzorców. Różnicując sylwetki osób, które zrezygnowały z działalności

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

rolniczej i odniosły sukces osiąga się tzw. efekt wysokiego consensusu – przesyła się nie wprost informację, że jest to zjawisko powszechne..

Szkolenia dla rolników powinny też w silnym stopniu uwzględniać sezonową dynamikę intensywności pracy w rolnictwie. Ich największa intensywność powinna przypadać na zimę, kiedy to osoby zatrudnione w tym sektorze mają dużo wolnego czasu.

Z badań fokusowych wynika także, że rolnicy są słabo zorientowani w kwestiach prawnych i administracyjnych. Nikły u wielu osób, prowadzących działalność rolniczą stan wiedzy na temat procedur związanych z rejestracją działalności gospodarczej, uzyskiwaniem różnych certyfikatów i związanymi z tym obowiązkami może być realną przeszkodą w zrobieniu użytku ze szkolenia. Być może należy w większym stopniu przybliżyć w trakcie najróżniejszych szkoleń specjalistycznych wspomniane ogólne zagadnienia prawno-administracyjne.

W świetle przeprowadzonych badań fokusowych można też odnieść wrażenie, że przynajmniej dla części rolników niejasna jest sama idea bezpłatnych szkoleń, poszerzających ich możliwości na rynku pracy. Uważają oni, że samo zapisanie się na szkolenie oznacza obligację do późniejszego podjęcia pracy o profilu z nim zgodnym. Poczucie takie wynika z przekonania, że organizatorom szkolenia musi się bezpośrednio ta aktywność opłacać. Rolnicy ci zdają się nie rozumieć samej idei działań o charakterze makro, nastawionych np. na globalną zmianę struktury zatrudnienia czy stylu życia.

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

Wydaje się także korzystne, by szkolenia specjalistyczne uzupełniane były blokiem dotyczącym psychologicznych kompetencji dotyczących zaradności, przedsiębiorczości i podejmowania decyzji. Stwarza to szanse na zmniejszenie, omówionych w punkcie pierwszym niniejszej ekspertyzy, barier mentalnych bardzo utrudniających ludziom decyzje o zmianie dotychczasowego stylu życia.

Niestety, stwierdzić trzeba, że jeśli chodzi o szkolenie umiejętności psychologicznych, to rynek szkoleń strukturalnych zdominowany jest przez absurdalne uczenie ludzi asertywności. Jest to wyłącznie efekt głupiej mody na uczenie „jak mówić nie”. Także w przypadku analizowanej tu grupy jest to umiejętność w bardzo małym stopniu potrzebna ludziom, którzy powinni zmienić swój styl życia, poprzez znalezienie całkowicie nowego źródła zarobkowanie.

Chcę więc podkreślić, że nie chodzi tu o wprowadzenie do struktury szkoleń treningu jakichkolwiek umiejętności psychologicznych, a jedynie takich, które mogą przyczynić się do osłabienia, zidentyfikowanych w wyniku badań, barier mentalnych.

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

4. Propozycja zakresu szkoleń i identyfikacja umiejętności społecznych, przydatnych w podjęciu decyzji o odchodzeniu od działalności rolniczej

Z udostępnionego mi materiału jednoznacznie wynika, że bardzo często u rolników, zwłaszcza posiadających niewielki obszar gruntu rolnego, rozwinął (bądź rozwija) się tzw. syndrom wyuczonej bezradności. Jest to zjawisko charakteryzujące się trzema deficytami: poznawczym, emocjonalnym i motywacyjnym.

Pierwszy z nich polega na przyjęciu przez podmiot założenia, że nie potrafi wpływać na bieg zdarzeń i swoją sytuację życiową, nie potrafi samodzielnie osiągać satysfakcjonujących stanów rzeczy, czuje się zagubiony etc. Charakterystyczne jest, że podmiot nie widzi związku między swoimi (potencjalnymi) działaniami a następującymi po tych działaniach stanami. Jest przekonany, że sam nic nie może zrobić, a poprawa jego losu nie zależy od niego.

Deficyt emocjonalny, w odniesieniu do interesującego nas tu fenomenu, polega na tym, że podmiot reaguje smutkiem, rozgoryczeniem czy zniechęceniem, gdy skłania się go do rozważań na temat możliwości osiągnięcia przez niego pożądanego stanów rzeczy. (Ten rodzaj deficytu może być słabiej zaznaczony przy tzw. społecznej wyuczonej bezradności, z którą tu właśnie mamy do czynienia).

Deficyt motywacyjny polega, z kolei, na wycofywaniu się z wszelkich działań innowacyjnych, nie podejmowaniu prób zmiany sytuacji. Dla osób dotkniętych syndromem

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

wyuczonej bezradności charakterystyczna jest też wynikająca z przeświadczenia, że to inni powinni zadbać o ich dobrostan, bierność i roszczeniowość.

Treningi psychologiczne nastawione na przezwyciężanie stanu wyuczonej bezradności uczą ludzi tego, że mogą wpływać na swój los, uczą ich lokowania spostrzegania przyczyn zmian (tak realnych, jak i antycypowanych) w sobie, a nie w zewnętrznej sytuacji, budują przekonanie o własnej wartości i możliwości wpływania na bieg zdarzeń, uczą wreszcie odpowiedzialności za własny los. Przykładem tego typu treningów jest system opracowany w niemieckim bFZ Bamberg przez dr Richarda Nawrata. Kompetencje w zakresie tego treningu posiadają także szkoleni przez dr Nawrata polscy psychologowie współpracujący z SWPS we Wrocławiu.

W decyzji o zmianie dotychczasowego stylu życia bardzo pomocne wydaje się też wykształcenia skłonności do kreatywnego rozwiązywania problemów. Wówczas łatwiej jest podmiotowi zobaczyć różne możliwości i podjąć decyzję o prowadzeniu innego niż dotychczasowy trybu życia. Wbrew pozorom, kreatywność nie jest jakąś szczególną cechą umysłu, lecz podobnie, jak pamięć, czy myślenie charakteryzuje właściwie niemal wszystkich ludzi. Trening kreatywności może też u wszystkich znacząco zwiększyć skłonność do niestandardowego podchodzenia do różnych problemów (także problemów związanych z działalnością zarobkową i stylem życia). Najwłaściwszą w Polsce osobą, mogącą udzielić bliższych konsultacji w tym zakresie jest prof. Edward Nęcki z Instytutu Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

OSOBY ODCHODZĄCE Z ROLNICTWA – BADANIA ILOŚCIOWE I JAKOŚCIOWE

Działanie 2.1 Rozwój umiejętności powiązany z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie

Bez wątplenia istnieje też szereg innych kompetencji psychologicznych, które mogą być przydatne w interesującym nas tu obszarze (np. kompetencje dotyczące komunikacji interpersonalnej, kompetencje związane z pracą zespołową, czy kompetencje przywódcze), ale wydają mi się one mieć relatywnie mniejsze znaczenie.

Opracował:

Prof. dr hab. Dariusz Doliński

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej

Wydział Zamiejscowy we Wrocławiu